

15. Євфимій Сіцинський. Болоховское княжество (1150-1257) / Євфимій Сіцинський ; Передм. та упорядн. А. М. Трембіцький. – Хмельницький : [б. в.], 2004. – 27 с.
16. Завальнюк О. М. Вихідці Поділля-викладачі Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету (1918-1921) / О. М. Завальнюк // Наукові праці Кам'янець-Подільського держ. пед. університету. – Кам'янець-Подільський, 2001. – С. 300-318.
17. Сіцинський Є. Хмельницький замок і матеріали по м. Хмельнику. Авторський рукопис. 15 жовтня 1900-1931 рр. // Державний архів Хмельницької області, ф. р-3333, оп. 1, спр. 12, арк. 1-89.
18. Євфимій Сіцинський. Гектор Кам'янецької фортеці / Євфимій Сіцинський ; Передм. та упорядн. А. М. Трембіцький. – Хмельницький : [б. в.], 2003. – 30 с.
19. Сіцинський Є. Гектор Кам'янецької фортеці... – С. 12-14.
20. Сіцинський Є. Гектор Кам'янецької фортеці... – С. 15-17.
21. Д-р Антоній. Исторический разсказ из прошлого столетия / Антоний Ролле ; Перекл. з пол. Е. Сецинский // Вольнь. – 1889. – № 20-23; Трембіцький А. М. Вклад Є. Сіцинського у вивчення історії Волині / А. М. Трембіцький // Духовні витoki Житомирщини: Науковий збірник «Велика Волинь»: Праці Житомирського науково-краснознавчого товариства дослідників Волині. – Т. 29 / Гол. ред. М. Ю. Костриця. – Житомир : М. Косенко, 2003. – С. 181-192.
22. Грушевський М. Рец. на працю: Е. Сецинский. Город Каменец-Подольск. Историческое описание // ЗНТШ. – 1895. – Т. 8. – С. 16-18.

DOI: <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2020.21.14>

УДК 929.5(477.82)«20»

Лариса Шваб

На перехресті волинських доріг: життя родин Левчанівських і Гродзінських наприкінці XIX – у XXI століттях

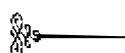
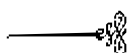
*Присвячую світлій пам'яті моєї
дорогої товаришки Ірини Левчанівської*

У статті висвітлено життя відомих волинських родин Гродзінських і Левчанівських, відомих активною громадсько-політичною діяльністю наприкінці XIX – на початку XXI століття. Родина Карла фон Гродзінського та Тетяни Пряхіної в 1895 році оселилася в селі Линеві Володимир-Волинського повіту, Волинської губернії й тут виховували дев'ятеро дітей. Карл фон Гродзінський, поляк за національністю, зростає у Німеччині в лютеранській родині. Його прийомний батько дав йому агрономічну освіту й відрядив «заробляти свій хліб» у Російську імперію. Карл працював управителем маєтку графа Мусіна-Пушкіна. Тут вдруге одружився із росіяною Тетяною Пряхіною, яка походила із родини колишніх кріпаків графа Шереметьєва, засновника кріпацького театру Останкіно. Карл прийняв російське підданство, охрестився, записався в «купеческое сословие», й тепер називався на російський манер – Карпо Іванович. Але приставки «фон» не міг зріктися до кінця життя. Навіть його діти, до Жовтневої революції, писалися «фон Гродзінські». У родині розмовляли російською мовою, плекали російську культуру. На Волині родина оселилася серед українських селян і це середовище «переманило» двох дітей Гродзінських – Олену і Михайла, які навчались у Санкт-Петербурзі й Відні, та все ж повернулися в Линеви й віддано працювали на користь української справи, заснували школу й навчали селянських дітей. Інші діти родини розлетілися по Російській імперії й лише ностальгія за молодістю повертала їх думками на рідні місця. Феномен свідомого обрання національної ідентичності розповсюджене явище в українській історії, але у цій родині несприйняття українського й жертовність на користь української справи, навіть ціною життя, сусідили одна з одною.

Олена Гродзінська (заміжня Левчанівська) – відома на Волині «сенаторка Левчанівська», мати Ірини Левчанівської, авторки спогадів про родину Гродзінських-Левчанівських, була однією з тих, хто з горнила Великої Війни вийшла сформованою особистістю, готовою до громадської праці. Вона зі своїм чоловіком Олександром Левчанівським, нащадком старого українського роду з Чернігівщини, брали активну участь в підготовці виборів до парламенту в Другій Речі Посполитій. За національним списком від українців Волині Левчанівська була обрана членом сенату. Була членкинею Українського парламентського клубу, Комісії закордонних справ, жіночої міжнародної організації «Ліга миру і свободи». Її виступи на захист українців у Польщі лунали з високих трибун Парижа, Праги, Женеви. Олена Левчанівська загинула за невідомих обставин після арешту її в 1939 році.

Громадськість Луцька дізналася про життя цієї родини зі спогадів Ірини Левчанівської. У статті використано її спогади «Далеке і близьке» (2000), «Згадалось мені...» (2001), «Сенаторка» (2004), «Ще не забулося» (2006). Деталі життя родини, вміщені у статті, відомі авторці із багаторічного спілкування із літньою Іриною Левчанівською. Стаття присвячується світлій пам'яті Ірини Левчанівської.

Ключові слова: Родина Гродзінських, родина Левчанівських.

Larysa Shvab. On the crossing of Volyn roads: Hrodzinskyy and Levchanivskyy family lives at the end of 19th century – 21st centuries

The article is devoted to lives of famous families of Hrodzinskyy and Levchanivskyy from Volyn known for their active civil and political activity at the end of 19th – beginning of 20th centuries. In 1895 Karl von Hrodzinskyy and Tatiana's Priakhina family settled in the village Lyniv in Volodymyr Volynskyy district, where their nine children were raised. Karl von Hrodzinskyy, a Pole for nationality, grew up in Germany in Lutheran family. His step-father gave him agronomic education and sent him "to earn for a living" to the Russian Empire. Karl worked as an estate manager owned by Count Musin-Pushkin. He married for the second time here with a Russian woman Tatiana Priakhina, who came from the family of former serfs of Count Sheremetyev, the founder of the serf theatre Ostankino. Karl obtained Russian citizenship, was baptized, enrolled in "kupechskoe soslovie" and was called in Russian manner – Karpo Ivanovich. He used prefix "von" in his name till the end of his life. Even his children used surname "von Hrodzinskyy" till the beginning of the October Revolution. The family spoke Russian and cherished Russian culture. They moved to Volyn and settled among Ukrainian peasants. This environment involved their two children – Olena and Myhaylo, who studied in St. Petersburg and Vienna, but returned to Lyniv and worked faithfully on Ukrainian issue. They founded a school and taught peasant children. Other children of the family lived in the Russian Empire and only nostalgia for their youth brought them back to the native places. The phenomenon of conscious choice of national identity is a common phenomenon in Ukrainian history, but in this family the rejection of the Ukrainian and sacrifice in favor of the Ukrainian issue, even at the cost of life, coexisted with each other.

Olena Hrodzinska (as Levchanivska after marriage) is a well-known "Senator Levchanivska" in Volyn. Iryna Levchanivska's mother is the author of memoirs about the Hrodzinskyy-Levchanivskyy family. She and her husband Oleksandr Levchanivskyy, who was a descendant of an old Ukrainian family from Chernihiv region, took an active part in the preparations for the parliamentary elections in the Second Polish-Lithuanian Commonwealth. According to the national list of Ukrainians in Volyn, Levchanivska was elected as a member of the Senate. She was a member of the Ukrainian Parliamentary Club, the Foreign Affairs Commission and women's international organization "League of Peace and Freedom". Her speeches in defense of Ukrainians in Poland were heard from high tribunes of Paris, Prague and Geneva. Olena Levchanivska died under unknown circumstances after her arrest in 1939.

Lutsk community learnt about life of this family from Iryna Levchanivska's memoirs. Her memoirs "Daleke i blyzke" (2000), "Zgadosia meni" (2001), "Senatorka" (2004), "Shche ne zabulosia" (2006) are used in this article. Details of family life in this article are personally known from author due to long-lasting communication with elderly Iryna Levchanivska. The article is dedicated to the bright memory of Iryna Levchanivska.

Keywords: Grodzinski family, Levchanovsky family.

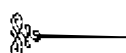
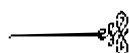
Пам'ятний 1998 рік. Якогось осіннього дня, в тиші читального залу Державного архіву Волинської області, переді мною лежали документи особистого архіву Ірини Левчанівської. На першій сторінці, в архівній довідці-життєписі, вказано дату її народження, але відсутня дата смерті. Отже, подумалось тоді, дочка сенаторки Левчанівської, жива, можливо мешкає десь поряд. Згодом таки трапилася нагода зустрітися й почати шлях незабутніх років дружби з тоді уже літньою пані Левчанівською.

Ірина Олександрівна Левчанівська народилася 17 вересня 1913 року в селі Линеві Локачинського району, що на Волині, в шляхетній родині Левчанівських-Гродзінських. Її батько, Олександр Митрофанович Левчанівський, 1883 року народження, чернігівець, більшість свого життя вчителював: «за Польщі був викладачем математики в Луцькій українській гімназії [...]. За німців також якийсь час працював викладачем в учительській семінарії, поки її не закрили німці [...]. Викладав фізику, українську мову, математику [...]. Останні роки життя спеціалізувався на викладанні креслення» [7, с. 18].

Рід Левчанівських прибув на Чернігівщину з Польщі у XVI сторіччі¹. Засновник роду в Україні – хорунжий Михайло Левчанівський. Його син і внук також були хорунжими, а правнук Григорій – священником у селі Носівка Чернігівської губернії. Другий син отця Григорія – Василь (дід Олександра Левчанівського), був одним з перших з-посеред шести магістрів Київської духовної академії, затверджених комісією 17 вересня 1823 року² (разом з Михайловим Яковом Євдокимовичем, майбутнім монахом Іустином, єпископом Володимирським і Суздальським, ректором Київської духовної семінарії), свт. Інокентієм (Борисовим), архієпископом Кишинівським Антонієм (Шокотовим), єпископом Орловським Полікарпом (Радкевичем) тощо [17]). 1823 року Василя Левчанівського призначено професором Кишинівської духовної семінарії.

¹ Грамоти, чи якісь інші документи про давній рід Левчанівських, нібито мав Гліб Левчанівський, син молодшого батькового брата Миколи, котрий мешкав усе життя в Саратові. Ірина Олександрівна називала його «москалем, який знає, що всі предки його були українцями» [9, с. 78].

² У журналі «Киевская старина» надруковано 11 листів (листопад 1823 – 1827 рр.) Я. І. Михайлова. В одному з них описані наведені факти [6, с. 106–136].

30 грудня 1825 року Іустин (Михайлов), у той час член зовнішнього академічного правління Київської духовної академії [17], повідомив про позбавлення професорського звання й роботи, про відкликання Василя Левчанівського з учбового відомства та про очікувані інші прикrostі, вочевидь «за участь у повстанні декабристів» [7, с. 18]. Василь Григорович повернувся на батьківщину в село Носівку. Працював акцизним інспектором. Після одруження з Дарією Йосипівною Кам'янецькою, оселився в містечку Мрині. Подружжя мало чотирьох дочок і двох синів [10, с. 25–28]. Один з них, Митрофан, був батьком Олександра Левчанівського.

Митрофананова родина мешкала у Ніжині. У родині виховувалося три сестри – Марія, Варвара, Люда і два брати – Олександр і Микола, а також Іван Леонтєв, син сестри-вдови Варвари. Олександр навчався в ніжинській гімназії з 1893 року; закінчив гімназію 1901 року з «золотою відзнакою» і вступив у Київський університет. Від батька Митрофана Олександр успадкував мирну й працьовиту вдачу (таким знаю його з розповідей Ірини Левчанівської), а від діда Василя – вольову й непокірну (а ось такого – з книжок-спогадів). З університету його відчислили у перший рік навчання за участь у студентському протесті проти міністра освіти. Втративши рік, Олександр пішов на навчання у Петербурзький електротехнічний інститут (але за фахом так ніколи й не працював). Його кілька разів арештовували, тоді він звільнявся з інституту, переходив в університет на юридичний факультет і знову повертався в електротехнічний. Якось у 1905 році над вкотре арештованим Олександром нависла небезпека довгого терміну ув'язнення. В той час у Петербурзі навідувала свою сестру Лізу його давня мила серцю подруга Олена Гродзінська. Довідавшись від сестри про арешт Шурика, вона негайно пішла у в'язницю, назвавшись його дружиною, просила побачення. А після звільнення Олександра, страх більше не побачити рідну людину, перемиг сумніви молодої панни, Олена вийшла заміж за Олександра Левчанівського. «Моєму другові Шурику», «Арабська казка»: *«По самій середині Тихого океану лежав колись острівець, який називався «Амо». Ця назва мала лише те спільне з латинським словом «люблю», що означало на мові тубільців «щастя». Їм дійсно добре жмлося на їх острові. І коли вони поверталися з берега моря в день свята «Коліон» (що означає «читання майбутнього»), обличчя їх були такі ж ясні, як сонце [...]. Цей день, чи точніше ніч під свято «Коліон» мала величезне значення для мешканців острова. Цієї ночі можна було в морських хвилях прочитати свою долю на увесь аступний рік. Коли заходило сонце кожний поспішав на берег моря, а море викидало на берег його майбутнє у вигляді білих і чорних квітів. Білі – означало щастя, чорні – горе і сльози.*

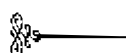
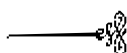
На пелюстках цих квітів можна було докладно прочитати свою долю, але це була довга і клопітка робота, а сонце, тоді ще молоде, швидко пропливало небом, а тому ночі були короткі і ранок скоро наставав і з першим блиском зорі хвилі підхоплювали всі квіти і відносили їх у свою таємну глибочинь. Тому мало можна було встигнути прочитати. І більшість radoщів і горя щезали непізнанні [...]» [10, с. 39]. На пелюстках тих казкових квітів була вписана доля Левчанівських-Гродзінських, але у ті молоді роки не розпізнали вони шляхів своєї долі.

Олена Карпівна (Карлівна) Гродзінська – мати Ірини Левчанівської, народилася 27 січня (9 лютого) 1881 року в селі Городно Володимир-Волинського повіту [7, с. 6]. Її батько Карл фон Гродзінський³, поляк за національністю, приїхав у Росію зі Східної Пруссії, куди 1830 року, після поразки Польського повстання потрапив його батько, Ян. Ян помер молодим чоловіком і Карла взяв на виховання вітччм-лютеранин. Виховав хлопця у німецькому дусі, ворожому до всього польського; дав агрономічну освіту і відправив у Росію заробляти собі на життя⁴. У Росії Карл працював управителем маєтків, довгий час управляв маєтком графа Мусіна-Пушкіна.

Був двічі одружений: уперше – на німкені, з якою мав четверо дітей, і вдруге, після смерті першої дружини, – на росіянці Тетяні Пряхіній. Пряхіні – старий російський рід тісно пов'язаний з оперно-балетним театром графа Шереметьєва в Останкіно [12, арк. 26]. Крім графа

³ Відомості про рід і герб роду Гродзінських Катерина Пілле, небога Олени Гродзінської, знайшла в бібліотеці Арсеналу, в колишньому палаці Sulle de Bethune, міністра Генріха IV (Листи Катерини Олександрівни Пілле [12, арк. 148].

⁴ Сенаторка. С.6.

Шереметьєва Федір Іванович Пряхін (1751 – 1805)⁵ славився вмінням конструювати різні виставкові декорації. Кріпак-механік створив приміщення кріпацького театру (одна з будівель садиби Останкіно) – глядацьку залу, яку називали «вокзал», за необхідності вона перетворювалася в танцювальну залу. Федір Пряхін сконструював механізм за допомогою якого, можна було зміщувати декорації [19, с. 48–54; 16, с. 168]. Деякі з цих дерев'яних конструкцій функціонують в Останкіно до нині.

Федір Іванович викупив себе і свою родину з кріпацтва. Його внуки і правнуки були вільними й заможними людьми. Правнучка його найменшого сина Олександра Тетяна Матвіївна Пряхіна вийшла заміж за поміщика Карла фон Гродзінського. Одружуючись з православною, Карл фон Гродзінський, не без охоти, прийняв російське підданство, охрестився, записався в «купеческое сословие» і став називатися Карп (Карп Іванович). Зрікся свого баронського титулу, але приставки «фон» залишив у своєму прізвищі, навіть його діти до жовтневої революції підписувалися «фон Гродзінські» [7, с. 28].

Після одруження 1870 року подружжя мешкало в одному з маєтків, яким керував Карпо Іванович. Проте, він завжди мріяв стати землевласником, тому купив маєток «Глубочок» на Житомирщині. Покупка виявилася невдалою, маєток перебував у кредиторській заставі. Крапо Іванович мусив його продати, щоб розрахуватися з боргами. Після того Гродзінські оселилися на Чернігівщині, якраз поряд з будинком Левчанівських. Відтоді й заізналося майбутнє подружжя Олександра й Олени Левчанівських. 1895 року Гродзінські й разом дев'ятьма дітьми, чотирма від першого шлюбу Карпа Івановича, та п'ятьма своїми, виїхали з Ніжина й оселилися у Волинській губернії Володимир-Волинського повіту в селі Линів (тепер Локаченський район, Волинської області). Карпо Іванович взяв довгострокову позику і купив тут маєток – 521 десятину землі з будинками, вітряком, худобою. На новому місці, вповні виявилось німецьке виховання Карпа Івановича, скрізь панував взірцевий порядок. Маєток мав свій штамп, свої бляшані гроші-монетки, якими розраховувалися з поденними робітниками, кілька разів на рік ці монетки вимінювалися на рублі. Карпо Іванович любив комфорт у щоденному житті: мав при собі шовкові хустинки з вишитою монограмою, пив каву з друзями з особливих порцелянових кружечок, тримав велику бібліотеку з дорого оплетеними палітурками книжок, розкішно грав на роялі. Коли Карпо Іванович сідав з рояль і з вітальні лунала музика, домашні знали: господар прийшов обідати і «не дай Боже, щоб, коли він закінчить грати, обіду не подали на стіл» [10, с. 11].

Діти Гродзінських спочатку отримували домашню освіту. Тетяна Пряхіна – освічена жінка, вчила їх читати, писати, німецької і французької мов, гри на фортепіано. У сім'ї розмовляли російською мовою, плекали російську культуру.

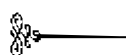
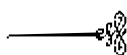
Старші діти Гродзінських – Маргарита, Ганна⁶, Гертруда і Фріц мешкали далеко від родини, мабуть в Росії. Гертруда, після хрещення Антоніна, єдина з чотирьох старших дітей, хто після праці гувернанткою в московських родинах, повернулася на Волинь, вийшла заміж за Льва Костянтиновича Федосєєва – «толстовца» і мешкала в Боголюбах із сином Митькою (Дімою). За радянських часів оселилася в Москві, працювала в адміністрації ринку «санітарним врачом». У родині її називали тьотя Тося.

Молодші діти Гродзінського з Тетяною Пряхіною – Катерина, Лизавета, Олександр, Олена і Михайло мали погідну та трагічну долю. Старша сестра Катерина померла молодою і залишила свою матір у розпачливому становищі. Після смерті батька в 1899 році, Катерина мала управляти великим господарством. Тетяні Пряхіній, як вважали в родині, було не до снаги ведення сільського господарства.

Лизавета, вихована «твердою росіяночку», оселилися в Санкт-Петербурзі, була лікарем-хірургом, померла 1959 року вже після смерті двох своїх дочок. Ірина Левчанівська, її небога, часто згадувала тітку Лизавету. Розповідала, що в її лєнінградському оточенні не було земляків-українців, а вона сама намірено уникала спілкування з ними. Не любила української мови. Якось, у 1951 році, коли у неї гостювали Олександр і Ірина Левчанівські, просила не розмовляти українською мовою, «а то мне кажется, что вы дурачитесь». Хоча, у її листах, хоч і писаних

⁵ Про життя Федора Івановича Пряхіна докладно описала Н. О. Єлізарова у книзі «Театри Шереметьєвих» [5].

⁶ Ганна Пальмцвейг (Гродзінська) мешкала в Москві, була заміжня за багатим купцем, власником магазину канцтоварів. З тіткою Ірина Олександрівна підтримувала стосунки листовно [13, арк. 58].

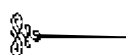
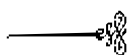
нашвидкоруч, бо писати не любила [14, арк. 2], вживала українські фрази «[...] Живы ли вы там? Или по отцовскому завету «се діло треба розжувати» [14, арк. 1а].

Брат Олександр також був ревним росіянином. Рано покинув родину, рідко приїздив додому, мало спілкувався із сестрами [10, с. 15]. Закінчив Технологічний інститут у Санкт-Петербурзі, одружився з Юлею Михайлівною Євтиховою з Лубен. Ірина Левчанівська знала її росіянкою, росіянами вона виховувала своїх дітей – Катерину й Олександра. 1922 року Олександр з родиною покинув СРСР і повернувся в Польщу. Поки ділили батьківську спадщину, «наконецні пани» («наконецні», бо мали дім на окраїні села) мешкали у Луцьку, аби діти могли навчатися в російській гімназії, у село навідувалися рідко. Влаштували у себе «прийоми», підтримували знайомство з поляками-поміщиками, з найбагатшими на Волині землевласниками – росіянами Беляєвими. Одне слово жили заможнo (Олександр був приписаний до міщан міста Володимир-Волинського, один час працював інженером на будівництві Гданського порту, там добре заробляв, а ще жили із землі; їх частиною маєтку в Линеві управляв поляк Фрончак; 1937 року Олександрову землю купили брати Панас із Галичини. Одного з братів арештовано 1939 року з Оленою Левчанівською, він також загинув) [9, с. 75–77].

Війна 1939 року застала Гродзінських у Линеві. У родині ухвалили рішення перейти Буг і якось діставатися Франції, де вже мешкала їх дочка Катерина, яка навчалася в Парижі японської мови⁷. На кордоні Олександр захворів і помер. У Францію дісталася його дружина, там у 1963 році й пішла з життя. Останні роки життя провела у домі для пристарілих на півдні Франції [12, арк. 6]. Їх син Олександр пропав безвісти під час війни. А дочка Катерина Гродзінська, заміжня – Пілле, була доброю товаришкою Ірині Левчанівській, допомагала їй. У вересні 1996 року із сином Аленом (Володимиром) приїздила в Луцьк [20, арк. 60]. У листі від 20 листопада 1999 року писла: «Живу тільки минулим, і не тільки спогадами днів наших, а в далекій старовині землі Волинської, і навіть раніше [...]» [12, арк. 95]. Катерина Пілле прожила життя російської емігрантки у Франції, не відчувала себе українкою, але була вірною своїй маленькій батьківщині. Померла у Франції в 2000 році, у віці 92 років у колі своїх дітей, онуків, правнуків. Застала народження маленького Едгара – пра-пра-правнука Карла фон Гродзінського.

Ірині Левчанівській згадувала свого дядька «фондера» (так його дражнили в 1920-х роках, мабуть через приставку «фон» у прізвищі) або «наконецного пана» [9, с. 12] бувало й «злим словом», тай у родині про Олександра говорили різне. Карпо Іванович помер 1899 року й залишив «духовное завещание», затверджене Окружним судом 15 червня 1899 року і видане 22 квітня 1900 року за № 2184 [4, арк. 11]. «Исполнительным листом» 24 квітня 1909 року [4, арк. 10], вводив дітей Карпа Івановича Гродзінського «Елизавету Карловну, она же Карповна, Александра Карловича, он же Карпович, Елену Карловну, она же Карповна, Антонину Карловну, она же Карповна, Михаила Карловича, он же Карпович», у «владение» маєтком [7, с. 6]. Справа поділу маєтку їх батька тягнулася довго. Як написано в «Исполнительном листе» на кожного спадкоємця припадало 112 гектарів землі, лісу, сінокошу на різних ділянках маєтку – у Бендерах, Корчунках, Загуминках, Полісовщині, Березині, Новаках [7, с. 21]. Олена просила уступити їй колишню садибу, що до війни розкинулася на горбку, і вже там планувала поставити хату та загосподарюватися. Велика війна зруйнувала до щенту будинки маєтку, землю порито бліндажами, зведеними ще в 1914 році. Олександр згоджувався на те, якщо Олена за один гектар садиби віддасть два гектари зі своєї спадщини. На тому зійшлися. Олена отримала 102 гектари землі й по війні господарювала на ній. Інші – по 112 гектарів, а брат Олександр – 122 гектари. 1921 року, коли родина поверталася у Линів після семи років біженства, Лизавета і Михайло не хотіли жити в Польщі й свої частки маєтку передали у власність Олександра (Олександр наполягав на тому й привіз із собою документи, які свідчили про відмову брата і сестри від власності). Тож Олександр отримав 346 гектарів землі, найняв поляка Фрончака, а сам мешкав і працював у Луцьку й Гдині.

⁷ Катерина Гродзінська-Пілле хотіла бути перекладачем у торговій фірмі, але після зміжжя все життя працювала в Інституті східних мов, порядкуючи архівні документи, що надходили з українських земель (Листи Катерини Олександрівни Пілле [12, арк. 2]).

Найближчими собі були двоє наймолодших дітей Гродзінських Олена і Михайло. Михайло, приписаний до селян села Линева [7, с. 28], мав глибоку повагу до селян, з праці котрих жила його родина. Малого хлопця виховувала селянка-кашубка, вона прищепила Михайлові «неприятель» до поляків. Ірина Олександрівна любила розповідати про прикрий випадок у гостині приятелів-поляків Тетяни Матвіївни. Господиня, подарувавши п'ятирічному Михайликові шабельку й запитала: «Что ты, Мишенька, будеш с ней делать?». «Буду ляхів різати», – відповів хлопчик. «Легенда» про шабельку мала куди більші наслідки для дорослого Михайла. 1921 року, коли стало відомо про відходження Волині до складу Другої Речі Посполитої, Михайло залишився у Радянському Союзі, бо там, як вважав, «більше України», ніж у Польщі. «Селяни ще у 1930-х роках згадували Михайла Карповича (єдиний з дітей, хто йменувався Карповичем, а не Карловичем) добрим словом: як здобував щепи, вчив їх садити і доглядати садки. За найближчих друзів мав сільських хлопців. Розмовляв українською мовою, курич люльку, одягався «по хлопськи»: у вишиту сорочку, чумарку, чоботи, солом'яний бриль, або кашкет. Роз'їжджав всюди по земських справах гарними кінями Линівського маєтку і десь, де його не знали, він необережно казав: «Мої коні». Його одразу, хоч і не називали брехуном, але дали зрозуміти, що вважали ним: «Ви ще може скажете, що і Линівський маєток ваш?». – «А таки скажу! Не цілий мій, але п'ята частина таки моя!», то його там мало не побили за таку брехню» [10, с. 18], – згадує Ірина Левчанівська. Так у польсько-німецько-російській родині зросли «українські» діти – Михайло і Олена, на протизвагу «російським» сином Карпа Івановича.

Народився Михайло Гродзінський у селі Підгорному Володимир-Волинського повіту 1890 року (помер 1956 року в Білій Церкві [11, арк. 21]). Початкову освіту отримав, як і всі діти, від батьків. З 1901 по 1909 роки навчався у гімназії – Луцькій і Петербурзькій, куди його перевела мати Тетяна Пряхіна, аби подалі від «великих дел», що творилися у Луцьку 1905 року⁸. У 1909 – 1913 роках закінчив природниче відділення фізико-математичного факультету Московського університету. 1913 – 1919 років працював на різних посадах у Володимирі-Волинському, Васильківському повітових земствах, завідував секцією інтенсивних культур Білоцерківського повітового земельного відділу. 1920 року став членом комісії з організації у Білій Церкві сільськогосподарського технікуму, який пізніше реформовано у політехнікум, інститут. У 1935 році (до 1949 року) став першим деканом агротехнічного факультету тощо. Мав Двох синів Андрія⁹ і Дмитра¹⁰. Обоє титуловані в Україні й світі вчені. Дмитро Михайлович і його дружина Клара Павлівна із сином Михайлом¹¹ підтримували листовні контакти з Іриною Олександрівною, а незадовго до її смерті відвідали її у Луцьку. Це був пам'ятний день для «літньої пані».

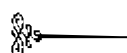
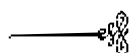
«Всі були мовчазні і сумні – море серцито шуміло, ніч була темною, без зірок, це був поганий знак, казали старі люди [...]. «Подивися, Стоне», сказала вона, «у мене багато білих квітів, але немало й чорних», – і сльози, як перли, котилися по її ясному личку [...]» – «Арабська казка», 1903 рік – дарунок молодій панні Олені Гродзінській її другові Шурику (Олександрові Левчанівському)

⁸ З листа Михайла у Линів до сестри Олені 20 жовтня 1905 року: «Милая Леля! Если хочеш узнать подробности, спроси у Саши или Лизы [...]. В Луцке творятся такие дела: ежедневно ночная демонстрация и избивание. С наступлением темноты опасно ходить – стрельба в городе и т. п. У нас творятся такие «дела», прямо на редкость» [10, с. 17].

⁹ Гродзінський Андрій Михайлович (3 грудня 1926 – 17 грудня 1988) – академік АН УРСР, доктор біологічних наук, професор, Академік-секретар відділення загальної біології АН УРСР, член Президії АН УРСР, директор Центрального республіканського ботанічного саду АН УРСР, голова Ради ботанічних садів України та Молдовії, засновник сучасної аеллопатії та теоретичних основ фітодизайну. Лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (1992 рік) посмертно [2]

¹⁰ Гродзінський Дмитро Михайлович (5 серпня 1929 – 10 серпня 2016) – академік Національної академії наук України, професор, доктор біологічних наук, Академік-секретар Відділення загальної біології й генної інженерії НАН України, Заслужений діяч науки і техніки України, Лауреат Державної премії України. Двічі удостоювався звання «Соровський професор». У 1991 – 2009 роках очолював Національну комісію з радіаційного захисту населення України Верховної Ради України [3].

¹¹ Гродзінський Михайло Дмитрович (11 липня 1957, Київ) – український географ-ландшафтознавець, доктор географічних наук, професор географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Член-кореспондент НАН України, академік АН вищої освіти України. Син академіка, біолога Дмитра Гродзінського [1].

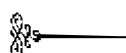
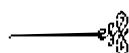
[10, с. 39]. «Раптом 24 грудня 1939 року з'явилися у хату два енкаведисти. Зробили обшук [...]. Ці енкаведисти були майже неграмотні [...]. Мама допомогла написати протокол. Все у нас проходило мирно, по дружньому. Раптом вони заявляють мамі: «Одевайтесь, поедете с нами» [10, с. 163]. Коли Олену Карлівну арештували, їй виповнилося 58 років. Не мала передчуття лиха. Була впевнена, що не сьогодні, то завтра її випустять. Але помилилася... [7, с. 12]. До 30 травня 1940 року пробула у Луцькій в'язниці. В той день її в товарному вагоні повезли у Здолбунів. А далі – в невідомість... Уже після політичних перетворень 1994 року в прокурору Польщі було передано з Москви списки розстріляних 3 тисяч 435 українців. Комісії зі Львова вдалося отримати списки, підписані 24 квітня 1940 року. В них була й О. К. Левчанівська – жертва № 43/3 – 37, де «43» – в'язень з Волині, «3» – група розстріляних, «37» – порядковий номер розстріляної [7, с. 12]. Ось і все, що відомо про останні дні й години життя Олени Левчанівської-Гродзінської.

Справи Олени Карлівни ніхто не бачив. Дочці Ірині в прокуратурі Волинської області повідомили, що справи «слідували» за ув'язненими, тому отримати її немає змоги. Достеменно ж відомо, що у розстрільну третю групу було вписано урядовців, громадських діячів різних національностей тощо, які жили в Польщі. Отже, Олену Карлівну мали б обвинувачувати в політичній і громадській діяльності на користь іноземної держави, зокрема в парламентарній діяльності в польському сеймі в 1922 – 1927 роках.

До обрання сенаторкою 12 листопада 1922 року, Олена Гродзінська виховувалася в освіченій родині. У 1903 році екстерном закінчила Олександрівську жіночу гімназію в Петербурзі. Вступила на філософський відділ Віденського університету. Навчалася в Лейпцігській консерваторії по класу фортепіано. Закінчила історичний відділ Вищих жіночих курсів у Москві (заочно). Знала, окрім слов'янських, французьку, німецьку, італійську мови. Але через родинні обставини змушена була повернутися на Волинь. Удома Олена змушена була зайнятися господарством. «То було вже після смерті батька і найстаршої сестри Катерини. Мамина мати Тетяна Матвіївна, колишня інститутка, на сільському господарстві зовсім не розумілася і взагалі, до якоїсь значної діяльності не надавалася. Отже, Олена Карлівна господарювала при допомозі старих, навчених ще її батьком слуг, якимось давала раду великому маєткові з 523 десятинами землі з лісом, лугами, вітряком» [7, с. 7], – згадувала Ірина Левчанівська.

Десь у цей час Олена зі своїм братом Михайлом запровадили в Линівському маєтку навчання сільських дітей. Зголосилося багато хлопців і дівчат із українських, польських і жидівських родин. До 1914 року навчалася майже дев'яносто дітей. «Викладали українською мовою. Олена вчила читати і писати, розповідала дещо з історії та географії. Михайло вчив рахувати, викладав природознавство. Тетяна Матвіївна вчила дітей російської мови [...]» [10, с. 18], як вважала, в царській армії хлопцям знадобиться. У Линеві, ще на початку 2000-их років мешкала Ганна Рибачук, яка закінчила два класи цієї школи. У селі школу збудували перед самою війною. В 1916 році було знищено і школу, і маєток, і село.

Війна 1914 року змусила всю родину покинути насиджені місця й податися в біженці. Олена відвезла свою матір в Петербург, а сама з дочкою оселилася в Левчанівських у Ніжині. Чоловік Олени у той час будував дороги для російської армії через Польщу, дійшов до Румунії й там застала його звістка про революцію в Росії 1917 року [7, с. 9]. До 1919 року родина мешкала в Житомирі, там і почалася активна громадська праця подружжя: видавали газети, брали участь у створенні товариства «Просвіта» тощо. 1919 року повернулися на Волинь, але наступ більшовиків змусив їх виїхати у Кам'янець-Подільськ, а потім – в Галичину. Остаточно на Волинь повернулися в 1920 році, мешкали спочатку в Ковелі, а потім, з 1921 року, в маленькій квартирці на Монопольовій у Луцьку. Линівський маєток Гродзінських був повністю знищений. До 1 квітня 1921 року Олена Карлівна зголосилася до польської влади на п'яту частину батьківського маєтку. Решту землі господиня віддавала людям і отримувала за це третину або половину врожаю. Поки будували свою хату (властиво спочатку це була одна кімнатка і кухня), мешкали в Никанора Куліша. Олександр Митрофанович допоміг відбудувати дім, але більше в Линів не повернувся. «Шлюб батьків не був щасливим. Тато не міг і не хотів жити на селі, а мама іншого життя собі не бажала», – після довгих років близького спілкування з авторкою зізналася Ірина Левчанівська. Рішення Ірини, що «любов усього живого» їй бажаніша ніж «любов мужеська» було наслідком споглядання за цими невдалими стосунками.

Левчанівські брали активну участь у підготовці виборів до парламенту. Після виснажливих років війни, не так уже й легко було скласти список «Національної єдності» № 16, куди мали входити українці й інші національні меншості. Якось до Левчанівських навідалися їх знайомі з часу побуту в Житомирі й запропонували Олександр Митрофановичу кандидувати в сенатори під номером шість у списку. Олександр Митрофанович – людина порядна, але песимістично налаштована – відмовився: «На шостого кандидата голосів не вистачить. Пощо я буду з себе посміховисько робити?». А пані Олена з іншого кутка кімнати, ніби жартуючи, вигукнула: «Можете мене записати. Я не буду переживати, якщо для мене не вистачить голосів» [8, с. 41–42]. Тоді жоден чоловік не зголосився, але у Олександра Митрофановича на все життя залишилася образа за спроможність його дружини виявити відвагу. Так, цілком несподівано, Олена Карлівна стала сенаркою польського сейму. Вона була членкинею Українського парламентського клубу, Комісії закордонних справ, жіночої міжнародної організації «Ліга миру і свободи» тощо. Її виступи на захист українців у Польщі лунали з високих трибун міжнародних конгресів в Парижі, Празі, Женеві, Подєбрадах тощо.

Ще будучи в біженцях і мешкаючи в Житомирі, Олена Левчанівська пристала до української національної ідеї. До того, вихована в російському дусі, вочевидь не замислювалася над питаннями нації. У кожному разі в батьківському домі вона спілкувалася лише російською мовою, цією мовою написано її щоденник, лише після війни вона вдалася до перекладу його українською мовою (але не закінчила, загинула). Приєднання до української національної ідеї, вистражданого її «розумом і серцем» [15], являлося результатом «перевіряння самої себе» [15], а врешті-решт привело до втрати самого життя.

1921 року Олена Карлівна з дочкою переселилися у Луцьк на Красне, мабуть тому, що Ірина пішла у «Першу українську» школу, одразу в «другу клясу». Десь 1924 року її перейменували в «Польську школу №4», навчання невпинно полонізувалося, тому батьки забрали її звідти. Рік готували до гімназії й 1925 р. Ірина вступила до Луцької української гімназії одразу до «третьої кляси» [18, с. 193]. 1931 року, склавши матуру, закінчила навчання і з матір'ю повернулася до Линева. Попереду в Олені Карлівни було ще вісім років життя за шиттям, вишиванням, варінням, писанням статей, цілком таке, про яке їй мріялося¹².

Якогось дня, майже 90-літня Ірина Олександрівна, попросила мене (авторку цієї статті) поїхати з нею на прогулянку. Ми сіли в автівку й приїхали в мало знайому мені місцевість, попереду виднілася колія. Мовчання перервала пані Левчанівська: «Я стояла приблизно ось тут, а ось там – товарний вагон, в якому була моя мама. В маленьке віконечко вгорі виглядали люди, але моя мама не знала, що я поряд, тому й не виглянула, щоб побачитися зі мною, а гукнути я її теж не могла, вздовж колії ходив вартовий з рушницею і я не наважилася, боялася зашкодити мамі, але, напевно, й собі». Я поглянула на Ірину Олександрівну крізь пелену сліз, але вона не плакала. Минув час, за інших обставин, не пам'ятаю точно яких, я спиталася пані Левчанівську, що їй найбільше доймає (усунувши незручності, життя минало б більш стерпно). «Я не можу плакати», – відповіла вона. – «Схлиплюю, а слези не течуть..., а мені так хочеться виплакати!».

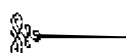
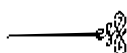
Я з жахом подумала, які страшні душевні муки терпіла ця літня жінка там, біля колії!

Життя Ірини Левчанівської закінчилося 1 травня 2011 року, їй минуло 97 років. Усе, що відомо про родини Гродзінських і Левчанівських, вона зберігала у пам'яті, документах, листівках, щоденниках (своїх, своїх мами і тата) й зафіксувала у спогадах [7 – 10]. 129 справ, 6 712 документів нині зберігаються у фонді «Знатні люди Волині» (Ф.Р-3190, оп. 12, 29 – архів Ірини Левчанівської). Їх у 2014 році в Державний архів Волинської області люб'язно передала Леся Петрівна Косаківська, в якій Ірина Олександрівна провела останні місяці свого життя.

Джерела та література

1. Гродзінський Михайло Дмитрович. *Вікіпедія*: URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (дата входження 09.07.2019).
2. Гродзінський Андрій Михайлович: Енциклопедія сучасної України: URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=31926

¹² Побут родини в 1930-ті роки описано в щоденнику Ірини Левчанівської за 1933- 1935 роки [20].

3. Гудков І. М. Академік Д. М. Гродзінський, видатний радіобіолог, педагог, громадський діяч. *Вісник НАН України*, 2018. №7. С.25–32.
4. Документи про маєток Гродзінських в с. Линів (плани, акти, фотографії та ін. за 1897, 1912, 1915, 1922, 1928, 1931, 2000 рр. // Державний архів у Волинській області. Ф. Р-3190. Оп. 12. Спр. 30. 48 арк.
5. Елизарова Н. А. Театры Шереметьевых / под. ред. М. А. Филиппова. Москва: Останкинский дворец-музей, 1944. 520 с.
6. Киевская старина. 1882. Т. 3. №7. С. 106–136.
7. Левчанівська І. Далеке і близьке. Луцьк: Надстир'я, 2000. 216 с.
8. Левчанівська І. «Згадалось мені...» (спогади дитинства). Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2001. 94 с.
9. Левчанівська І. «Ще не забулося...». Спогади. Луцьк: Видавництво обласної друкарні, 2006. 124 с.
10. Левчанівська І. Сенаторка. Луцьк–Дубно–Луцьк: «Джерело»–«Надстир'я», 2004. 258 с.
11. Листи дядька М. К. Гродзінського та його дружини Віри Пилипівни до Ірини Левчанівської за 1952 – 1961 рр. // Державний архів Волинської області. Ф. Р-3190. Оп. 12. Спр. 91. 47 арк.
12. Листи Катерини Олександрівни Пилле (Гродзінської) до Ірини Левчанівської за 1969–1992, 1994–2000 рр. // Державний архів Волинської області. Ф. Р-3190. Оп. 12. Спр. 95. 166 арк.
13. Листи тітки Г. К. Пальмцвейг (Гродзінської) та її дочки Ніни до Ірини Олександрівни за 1951 – 1957, 1958, 1965, 1970, 1975, 1978 – 1987 рр. // Державний архів Волинської області. Ф. Р-3190. Оп. 12. Спр. 89. 58 арк.
14. Листи тітки Є. К. Леонтєвої (Гродзінської) з м. Ленінграда до Ірини Левчанівської за 1951–1952 р. // Державний архів Волинської області. Ф. Р-3190. Оп. 12. Спр. 90. 5 арк.
15. Науменко В. На могилу Людмили Мих. Драгоманової. ZBRUC: URL: <https://zbruc.eu/node/80429> (дата звернення : 09.07.2019).
16. Останкино. Театр-дворец / сост. Г. В. Вдовин, Л. П. Лепская, А. Ф. Червяков. Москва: Русская книга, 1994. 320 с.
17. Православная энциклопедия: URL: <http://www.pravenc.ru/text/1237939.html> (дата звернення 01.07.2019).
18. Українська гімназія у Луцьку. Спогади. Луцьк, 1998. 214 с.
19. Шереметьев С. Д. Отголоски XVIII века. Выпуск IV. Останкино в 1797 г. СПб: Типография М. М. Стасюлевича, 1897. 99 с.
20. Щоденник Ірини Левчанівської // Державний архів Волинської області. Ф. Р-3190. Оп. 12. Спр. 40. 94 (2) арк.

DOI: <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2020.21.15>

УДК 94(477)“1917/1991”:323.2

Володимир Баран

У боротьбі за українську державність: 1917–1991 рр.

У статті висвітлюються основні етапи боротьби українського народу за відстоювання принципів свободи і демократії, за здобуття незалежності й створення власної держави упродовж 1917–1991 рр.

У статті показано, що на початку ХХ ст. розгорнувся черговий етап в історії українського державотворення, пов'язаний із Українською революцією 1917–1921 рр. Крах монархії Романових і розвиток демократичних процесів у Росії сприяли піднесенню національно-визвольного руху в Наддніпрянщині. За часів Української Центральної ради було створено самостійну державу, а в період Гетьманату П. Скоропадського та Директорії УНР чимало зроблено для її зміцнення.

У цей же час на західних українських землях була проголошена Західноукраїнська Народна Республіка. У січні 1919 р. відбувся акт Злуки УНР і ЗУНР, який увінчував українські національно-визвольні змагання і втілював єдність, цілісність, соборність України. Наступ більшовицьких військ у Наддніпрянщині й польської армії – на західних землях призвів до ліквідації української національної державності й втрати оплаченої життям тисяч українських патріотів незалежності.

У статті проаналізовано, як у нових історичних умовах український народ продовжував боротьбу за відновлення державності, протидіючи сталінському тоталітарному режимові й захищаючи національні інтереси українства на західних землях, що перебували під владою Польщі, Румунії та Чехословаччини. У березні 1939 р. у м. Хусті було проголошено самостійну, незалежну Карпатську Україну, але за згодою нацистської Німеччини уряд Угорщини анексував закарпатські землі.

В роки Другої світової війни боротьба за українську державність продовжилася, набравши нових форм. 30 червня 1941 р. провід ОУН скликав у Львові Українські національні збори, які прийняли рішення відновити державну незалежність України та сформували національний уряд, проте керівництво нацистської Німеччини виступило проти відновлення української державності. На Волині виникла Українська повстанська армія, яка повила боротьбу на два фронти, проти двох тоталітарних режимів.

У статті розкрито різні форми збройного і мирного протесту проти радянського тоталітаризму в післявоєнний період, боротьбу ОУН і УПА, учасників дисидентського руху за відродження Української держави. В період «перебудови» виникли неформальні організації, зародилися масові громадські організації, що не залежали від влади, а в 1989 р. сформувався Народний рух України, який відіграв важливу роль в утвердженні незалежної Української держави.

